

Н. В. АРУТЮНЯН, КОРПУС УРАРТСКИХ КЛИНООБРАЗНЫХ НАДПИСЕЙ,
ИЗДАТЕЛЬСТВО "ГИТУТЮН", ЕРЕВАН, 2001, 542 СТР.

Ն. Վ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ, ԴԻԻԱՆ ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ՍԵՊԱԳԻՐ
ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ,

«ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԻՒՆ, ԵՐԵՒԱՆ, 2001, 542 ԷՋ

Խորենացու ապրած դարում սեպագրերը ճանաչող ու նրանցով եղած արձանագրութիւնները կարգացող գիտուններ վաղուց այլևս չկային: Մոռացութեան էր տրուել գրի ու գրչութեան, քաղաքակրթութեան պատմութեան պատկառելի մի դարաշրջան: Բայց քննախոյզ Պատմահայրը պիտի փորձէր գէթ կուսակցի փորագիր սեպերի գրչութիւնը լինելը, ապա եւ վերագրեր այն իրեն ծանօթ կամ ճանաչելի առասպելի, անձնաւորութեան: Նա միջնադարի առաջին մատենագիրն է, որ արձանագրել է սեպագրերի առկայութիւնը Հայաստանում եւ անթաքոյց զարմանքով նկարագրել Վանի քարաժայռին եղածը. «Իսկ զամենայն երեսս քարին իբրեւ գրչաւ զմոմ հարթեալ՝ բազում գիրս ի նմա գրեաց, որոյ հայեցուածս միայն զամենայն ոք ի զարմանս անէ: Եւ ոչ միայն այս, այլ եւ ի բազում տեղիս յաշխարհին Հայոց արձանս հաստատեալ, նովին գրով յիշատակ ինչ իւր (Շամիրամայ – Պ. Մ.) հրամայէ գրել. եւ ի բազում տեղիս սահմանս նովին հաստատէր» (Ա, 16):

Նախախնամութիւնը Պատմահայր այս տեղեկութեանն էր վերապահել ուրարտական սեպագրութիւնը գիտական ուշագրութեան առնելու գրգռիչը լինելու առաջնութիւնը: Խորենացու խօսքերից տեղեկացած Փրանսիացի հայագէտ Սէն-Մարտենը կարգացածը յայտնում է աշխարհագրագէտ Կ. Ռիտտերին, եւ նրանք միասնաբար յորդորում են Ֆր. էդ. Շուլցին 1827-1828 թուականներին շրջելու եւ օրինակելու Վանում եւ մերձակայքում եղած ուրարտերէն արձանագրութիւնները,

որով հիմք դրուեց նրանց հաւաքման, ապա տասնամեակներ անց՝ վերծանութեան ու քննութեան տարէցտարի առաջացող ընթացքին: Երբ 1882 թ. Սեյսը կազմեց անդրանիկ հաւաքածուն («Թագաւորական Ասիական ընկերութեան հանդէս», 1882, XIV, էջ 377-732), նրանում ամփոփուած էր 57 միաւոր-արձանագրութիւն՝ ներածական ուսումնասիրութեամբ, թարգմանութեան ու մեկնաբանութեան լիարժէքութեան փորձով: Յ. Տաշեանի գնահատութեամբ «Այս գրուած Սէյսի հիմն էր եւ զլիւսաւոր քննութիւն, թէպէտ բազում ինչ էր ի նմին որ չէր հաստատուն եւ վրիպական եւս էր» («Ուսումն դասական հայերէն լեզուի. Անգիր ժամանակք», Վիեննա, 1920, էջ 279): Լեմանի կազմած «Խաղաղական արձանագրութիւնների դիւանի» երկու պրակում (1928 եւ 1935 թուականներ) ներկայացուած է Սարգուրի Ա-ի, Իշպուհինի եւ Մենուայի 110 արձանագրութիւն: Գ. Մելիքիշւիլու հրատարակած (1960) եւ մինչեւ վերջերս արդարացիօրէն ամենալիակատարը ընկալուող «Դիւանը» շուրջ 450 միաւոր է ընդգրկում, մինչդեռ պրոֆ. Նիկոլայ Յարութիւնեանի նորերս լոյս տեսած «Դիւան ուրարտական սեպագիր արձանագրութիւնների» ռուսերէն գիրքը (Երեւան, 2001) արձանագիր յիշատակումների թիւը հասցնում է շուրջ 600-ի:

Այս սոսկական թուարկումից անգամ պարզ է դառնում, թէ Հայկական բարձրավանդակի մ.թ.ա. 9-7-րդ դարերի պատմութեան ազբիւրագիտական հիմքը դարձել է շատ աւելի ընդգրկուն, ակադեմիա-

պէս ստուգելի, ուստի նաեւ ազգային պատմութեան այս շրջանը նոր պրպտումների հրահրող գործօն: Այստեղ խնդիրը միայն 150 նոր միաւոր ունենալ-չունենալը չէ, եւ եթէ այդպէս լինէր, կարելի էր գոհանալ Գ. Մելիքիշւիլու «Դիւանից» յետոյ լոյս աշխարհ եկած միաւորները յաւելուածային հրատարակութեան ենթարկելով: Ի դէպ, տասնամեակներ առաջ Ն. Յարութիւնեանը այդպէս էլ վարուել էր՝ «Կարմիր բլուրի ուրարտական նոր արձանագրութիւնները» առանձին գրքով հրատարակելով (1966 թ.): Անհրաժեշտ էր ի մի բերել XX դարի երկրորդ կէսի ուրարտագիտութեան նոր բացայայտումները, որպիսիք յիրաւի ակներեւ են, եւ ըստ այնմ վերանայել-սրբագրել արձանագրութիւնների գրադարձութիւնը, թարգմանութիւն-իմաստաւորումը, տեղանուն-անձնանունների ճանաչումները, քաղաքական, ռազմական ու մշակութային համատեքստը, ժամանակագրական եւ աշխարհագրական հերթագայութեան խնդիրները եւ բազում այլ մանր ու մեծ իրողութիւններ: Պատկերացնելու համար, թէ այդ «մանր» կոչուածները սկզբունքային ինչ խնդիր կարող են արծարծել, բերենք մէկ-երկու օրինակ. բոլորիս ծանօթ Er(e)šuni տեղանունը նախորդ լիակատար «Դիւանում» գործածութեան բոլոր ութ դէպքի համար գրադարձուած է iršuni, որից դժուար է «Երեւան» անուն բխեցնել, մինչդեռ հանգուցեալ Մ. Իսրայէլեանը իր ընթերցումն առաջարկել էր հինգ տասնամեակ առաջ: Արձանագրութիւններում բազմիցս յիշատակուած է qī(u)ra - «Հող», «երկիր» բառը: Գրադարձութեան այդ տարբերակը հայագէտին ստուգաբանութեան չի մղում, մինչդեռ եթէ արդարացուած է Ի. Դեակոնովի երկրորդ ընթերցումը՝ qawra («Հին Առաջաւոր Ասիայի լեզուներ», էջ 135), ապա դժուար չէ այն փոխառուած

տեսնել հայերէնում՝ «գաւառ» եւ վրացերէնում՝ «գուառի», «գովառի» (տեսակ, ցեղ, տոհմ), ինչպէս մասամբ կուսակ է Հ. Աճառեանը (ՀԱԲ, I, 527), ուստի սրբագրելի է Ի. Աբուլաձէի ենթադրութիւնը, թէ «այս բառը հայերէնը վրացերէնից է ընկալել VIII դարից առաջ» («Երկեր», II, 5-11):

Հակառակ արձանագրութիւնների քանակական աճից սպասուող բառագանձի համալրման հնարաւորութեանը, նորայայտ բնագրերը նուազագոյն չափով են վերանայելի դարձնում մինչ այդ եղած բառիմաստներին, քերականական ձեւերին ու շարահիւսական կառուցուածքներին առընչուող հարցականներն ու երկմտանքները: Պատճառը արձանագրութիւնների մեծ մասի կաղապարայնութիւնն է, ուր կրկնում են նոյն բառերն ու ոճական կառոյցները, ինչպէս նաեւ պետութեան մէջ տեղի ունեցող անցուդարձերի խիստ սահմանափակ բնագաւառների գրառումը (գերազանցապէս՝ արշաւներ, կոտորած-գերեվարում, շինարարութիւն, տարողութիւն եւ մասամբ՝ պաշտամունք): Կարելի է առեղծուածային նկատել այն պարագան, թէ նոյն արձանագրութիւնը նոյնիսկ երեք-չորս անգամ փորագրել-հրատարակելու անհրաժեշտութիւն տեսնող ուրարտացիները ինչո՞ւ են անտեսել արարողութեան, բարքերի ու օրէնքների, տնտեսական գործունէութեան, միջպետական ու մարդկային անհատական յարաբերութիւնների գրառման կարեւորութիւնը: Մասնագիտական շրջանակներում դեռ չի մարել խեթական արձանագրանի նմանողութեամբ ուրարտական արքայական արխիւի յայտնաբերման յոյսը: Այդ ենթադրելի է նաեւ վարչական հրամաններ, պատկանելութիւն եւ մասնաւոր իրողութիւններ յուշող պատառիկային տեղեկութիւնների գոյութեան փաստով:

Առաւել ծաւալուն եւ հանգամանալի արձանագրութիւնների մէջ առանձնանում են Արգիշթի Ա-ի եւ Սարգուրի Բ-ի տարեգրութիւնները: Թէ ուրարտագէտների իրար լրացնող ջանքերը որքան արդիւնաւէտ կարող են լինել, կարելի է հաւաստիանալ Արգիշթի Ա-ի «Խորխորեան տարեգրութիւն» կոչուող եւ ութ սիւնակ կազմող բնագրի վերականգնման, լրացման (ըստ առանձին հատուածների կրկնօրինակների) եւ մանաւանդ տարիների յաջորդականութիւնը սահմանելու օրինակով: Ի դէպ, ինքը՝ նորագոյն «Դիւանի» հեղինակ Ն. Յարութիւնեանը, անփոխարինելի Իգոր Դեակոնովի ղեկավարութեամբ ուրարտագիտութեան մէջ մասնագիտացել է 50-ական թուականներին հէնց նաեւ այդ տարեգրութիւնը ի նորոյ վերծանելու, թարգմանելու եւ մեկնաբանելու ստանձնումով (հրատարակուել է 1953-ին): Հիմնականում ընդունելով Գ. Մելիքիշւիլու վերականգնած տարբերակը՝ Ն. Յարութիւնեանն իր նոր հրատարակութեան մէջ (էջ 155-183) չի շրջանցել Ֆ. Բեռնիգի, Ի. Դեակոնովի, Գ. Մերեթելու, իր եւ ուրիշների դիտարկումները եւ առաջարկել նորացուած տեքստ՝ նոյնքան նորացուած թարգմանութեամբ: Այս վերջին առումով էլ երեւանեան հրատարակութիւնը շահեկանօրէն տարբերում է նախորդներից: Ն. Յարութիւնեանը, բնականաբար, պահպանել է արձանագրութեան տողերի համարակալման ընդհանրացած աւանդոյթը, բայց միաժամանակ այն կիրառել նաեւ թարգմանութեան տեքստում, ուստի ստուգելիութեան աստիճանը նկատելիօրէն բարձրացել է, իսկ թարգմանելիութեան ազատութիւնը շեշտակի նուազել: Պատկերացնելու համար, թէ յանուն յստակութեան աշխատասիրողն իրեն ինչ փորձութեան է ենթարկել, բերեմ մէկ օրինակ. նախորդ «Դիւանում»

Արգիշթի Ա-ի տարեգրութեան՝ էրեբունիի հիմնարկութեանը վերաբերող երկրորդ սիւնակի 33-35-րդ տողերը թարգմանուած էին. «Քաղաք Իրպուսին եւ կառուցեցի հզորութեան համար երկրի Բիւսյանի (եւ) հնազանդեցման (?) համար թշնամակամ երկրի: Հողը ամայի(?) էր: Ոչինչ չկար այնտեղ կառուցուած: Հզոր գործեր եւ այնտեղ կատարեցի» (էջ 216): Ն. Յարութիւնեանի վերանայած թարգմանութեան մէջ կարգում ենք. «(33) (Քաղաք) Էրբուսին (եւ) կառուցեցի, (երկրի) Բիւսյանի (թող լիւսի) հզորութիւն, (34) (երկրանէրի) թշնամակամ՝ հնազանդութիւն(?): Հողը ամայի էր, (35) ոչինչ չէր կառուցուած այնտեղ. Հզոր, այրի արժանի գործեր (եւ) կատարեցի այնտեղ» (էջ 162): Բովանդակային առումով այստեղ էական հեռացումներ չկան, բայց միաժամանակ Ն. Յարութիւնեանի տարբերակում արտացոլուած են բնագրի ոճական-շարահիւսական բոլոր նրբերանգները, որոնք վիճաբարութեան համար բնաւ երկրորդական չեն (մեր թարգմանութիւնը խիստ բառացի է): Յոյց տալու համար, թէ մասնագիտական շրջաններում մօտեցումների (եւ մեկնութիւնների) ինչպիսի տարբերութիւններ կարող են լինել՝ կը բերեմ բնագրի այդ նոյն դրուագը՝ Յ. Կարագեօզեանի թարգմանութեամբ: «Երեբունն (քաղաքը) կառուցեցի՝ Բիւսյանը (երկրի) գորութիւնը լույսակամ (=բարբարոսական) ցեղերի մէջ ամրապնդելու (համար): Հողը չոր (?) էր, ոչ (մի) բան կառուցուած (չէր) այնտեղ: Հզոր մեծագործութիւններ կատարեցի այնտեղ» («Հայ ժող. պատմ. քրեստ.», I, 1981, էջ 60):

Այս երեք տարբերակների մէջ եղած այլընթացումները ամենեւին զանցառելի մանրուքներ չեն, եւ Ն. Յարութիւնեանի աշխատութիւնը կոչուած է այդ ամէնը յստակ ու ճանաչելի դարձնելուն: Եթէ հասու ընթերցողը ուզենայ պարզել, թէ ինչու ուրարտերէնի lu-lu-i-na-i-ն երկու

անգամ «թշնամական» է թարգմանուած եւ մէկ անգամ՝ «բարբարոսական», նա պէտք է ստուգի *lulu* երկրի բոլոր վեց գործածութիւնը, ընդ որում մէկ անգամ՝ երկվեզու տեքստում՝ «օտարական», «թշնամի», «այլերկրացի»:

Ն. Յարութիւնեանի «Դիւանը» օտտուած է ուրարտերէնի՝ այսօր յայտնի բառագանձի լիակատար համաբարբաբառարանով, ուր վկայակոչուած են գործածութեան բոլոր դէպքերն ու տարբերակները՝ արձանագրութեան հերթական համարի եւ տողի նշումով, իսկ անհրաժեշտութեան դէպքում նաեւ՝ նշանակութիւնը հաւաստող գրականութեան յղմամբ (էջ 431-476): Գուցէ տարօրինակ կը հնչի, բայց ուրարտական համարակալ արձանագրութիւնների թիւը գերազանցում է հասկանալի ու ճշգրտուած բառերի թուին: Ուրարտագէտի աշխատանոցը ստոյգ պատկերացնելու եւ կատարած աշխատանքը ըստ արժանւոյն գնահատելու համար անհրաժեշտ ենք գտնում դիմել Հանգուցեալ ուսուցչապետ Ի. Դեակոնովի հեղինակաւոր խօսքին. «Մ. Մերեթելու, Ի. Ֆրիդրիխի, Ա. Գյոտցէի, Ի. Մեշչանինովի եւ Գ. Մելիքիշւիլու (մենք կ'աւելացնենք նաեւ՝ Ն. Մառի, Ն. Ադոնցի, Գ. Ղափանցեանի, Ի. Դեակոնովի, Գ. Ջահուկեանի, Ն. Յարութիւնեանի - Պ. Մ.) աշխատութիւնների շնորհիւ մենք կարող ենք վստահութեան նշանակալի մասով կարգալ ուրարտական կանոնի բովանդակութեան ռազմա-պատմական տեքստեր, յայտնի է հասարակ պատմողական տեքստի համար գործածական հիմնական քերականական ձեւերի մեծ մասը եւ իմաստի համապատասխան մինչեւ 300 բառ: Սակայն այլ բնոյթի տեքստեր, օրինակ՝ պաշտամունքային կամ գրութեանական, իբրեւ կանոն, գրեթէ կամ բոլորովին թարգմանութեան չեն ենթարկուած: Այդ

միայն մասամբ է բացատրուում նրանով, որ նման տեքստերի բառագանձը մեկնաբանուած չէ: Կարեւորագոյն պատճառներից մէկը պատմողական բնագրերում հազուադէպ հանդիպող քերականական ձեւերի եւ կարգերի հանդէպ մինչ վերջերս տիրապետող լիակատար անորոշութիւնն է: Ուրարտական մեզ հասած լեզուական նիւթի սահմանափակութիւնն ու միօրինակութիւնը թոյլ չեն տուել նման ձեւերի իմաստը բաւականաչափ ստուգել ըստ համատեքստի...» (նշ. աշխ., էջ 119): Նման պարագաներում արձանագրութիւնների լիակատար «Դիւան» ձեւնարկելն ու ընդգծուած յաջորդութեամբ գլուխ բերելը արդարեւ գիտական խիզախում է, որին, աւաղ, քչերն են ընդունակ («խիզախութեամբ» աչքի են ընկնում արծարծուող բնագաւառից հեռու կամ թերուս մարդիկ, որոնք գիտելիքների պակասը լրացնում են «հայրենասիրական» կարծիքներ «բաց թողնելով»): Ուրարտագիտութիւնը (մասամբ եւ հայագիտութիւնը) «Դիւանի» հեղինակին են պարտական տասնեակ բառերի եւ տերմինների իմաստը կռահելու կամ ճշգրտելու համար (ամանի - աման, պնակ, անդանի - անդէն, մեմանի - հիմք, էլմուշէ - երդում եւ այլն): Կան տեղանունների ու տեղորոշումների բազում ճշգրտում-սրբագրումներ (Աքումի - Հաւնունիք, Գիւտանի - Գաունի, Խախիլի - Խախ, Իրդանիումի - Արդուին եւ այլն):

Ն. Յարութիւնեանը տեւականօրէն է պատրաստուել ձեւնարկուելիք աշխատութեանը. նա նախ զբաղուել է Ուրարտուի տնտեսական պատմութեամբ եւ «Ուրարտուի երկրագործութիւնն ու անասնապահութիւնը» մենագրութիւն հրատարակել (1964 թ.), ապա՝ քննութեան առել այդ պատմութեան ռազմա-քաղաքական ամբողջական պատմութիւնը («Բիւսյանիլի», 1970): Այս ծաւալուն աշխատութիւնը հե-

դինակին դոկտորի գիտական աստիճան է բերել եւ իբրեւ լաւագոյն ուսումնագիտական մենագրութիւն այժմ վերահրատարակուած է Ս. Պետրբուրգի հեղինակաւոր մի մատենաշարով): Աւելորդ է յիշեցնել, որ այս եւ միւս աշխատութիւնների հիմնական աղբիւրը դարձեալ նոյն արձանագրութիւններն են եղել՝ պեղումներից հայթայթած նիւթերի յարասմամբ: Բացառապէս արձանագրութիւնների քըննութեամբ է կեանքի կոչուել գիտնականի «Ուրարտուի տոպոնիմիկա» բառարան-մենագրութիւնը (1985), որով մեզանում հիմք դրուեց «Խուրրիններ եւ ուրարտացիներ» մատենաշարին (յղացումը Արեւելագիտութեան ինստիտուտի հիմնադիր-տնօրէն, գիտական բացառիկ իմացութիւններով օժտուած հանգուցեալ ակադ. Գաբիկ Սարգսեանին է պատկանում, որի հետաքրքրութիւնների շրջանակից դուրս էլ չի նաեւ ուրարտագիտութիւնը):

«Դիւանի» «Աշխարհագրական եւ էթնիկական անուններ» ցանկը (էջ 493-530) փաստօրէն խորացումն է այդ բառգրքի: Ի մասնաւորի պիտի ընդգծել ցեղանունաբանութեան առանձնակի կարեւորութիւնը հայագիտութեան համար (յիշենք Ն. Ադոնցի, Գ. Ղափանցեանի եւ Ս. Երեմեանի տասնեակ կուսումնահամադրումները): Հազարամեակների ընթացքում սերնդից սերունդ են փոխանցուել եւ հայկական տարազ ստացած մեզ աւանդուել ուրարտական արձանագրութիւններում վկայուած տասնեակ տեղանուններ: Մշակութային, լեզուական, մասամբ եւ՝ էթնիկական ժառանգութեան համակարգում տեղանունաբանական ամենակայունն ու անառարկելին է: Այդ առումով Ն. Յարութիւնեանի դիտարկումներով ուղեկցուող այս ցանկը նոր կուսումների ու համադրումների դուռ է բացում: Այսպէս, օրինակ, «Sirimutara»

կամ «Sirimu tara?» լեռները առկայ ծանօթագրութեան համաձայն «ըստ երեւոյթին պիտի փնտրել Չարախա (տե՛ս) եւ Իգա(նի) (տե՛ս) երկրների միջեւ, Չալդիր լճից ոչ հեռու», ապա յղում են աղբիւրներն ու գրականութիւնը (էջ 521, համտ. «Ուրարտուի տոպոնիմիկա», էջ 170): Գ. Ղափանցեանը վաղուց նկատել է, որ այդ լեռնանունը համեմատելի է հայկական եւ վրացական աղբիւրներից յայտնի «Շիրիմ»-«Շիրիմնի» տեղանունը, ուր, մասնաւորեցնենք, տեղի է ունեցել Վասիլ Բ կայսեր եւ Գէորգի վրաց թագաւորի ճակատամարտը, ըստ Ա. Լաստիվերցու «մերձ ի ծովակն որ կոչի Պաղակացիս»: Լճի («ծովակի») «Չիլդիր/Չալդիր» անունը արդիւնք է հայերէն «ծովակն հիւսիսոյ»-ի «չրդիլի» (ստուեր, ծմակ, հիւսիս) թարգմանութեան, հետեւաբար «Շիրիմ» տեղանունն եւ «շիրիմ» բառի ստուգաբանութիւնը որոնելի է ուրարտ. sirimu տերմինի մէջ եւ ոչ խալդ. nir-ibi-ի, ինչպէս ենթադրում էր Ն. Մառը՝ «բար» նշանակութեամբ (նորագոյն բացատրութիւններում՝ «անասուն», «հօտ» (?)):

Գիրքն օգտագործողի ճանաչողութեանը օգնելու համար փորձառու հեղինակը «դետերմինատիւնների» (Յ. Տաշեանը գործածում է «որոշիչ» եզրը) եւ «Հեթերոգրամանների» («Գաղափարանիչ»?), ինչպէս նաեւ ակկադաբանութիւնների («Ակկադական բառեր») առանձին-առանձին ցանկեր է կազմել՝ նրանք ուղեկցելով թարգմանութեան, բացատրութեան կամ յղման նոյն մանրամասնութիւններով, ինչպէս «Ուրարտերէնի բառապանակ» է:

Գուցէ իմ քննութիւնը մասամբ եւ տեխնիկական բնոյթ կրեց, բայց այդ էլ աւելորդ չեմ համարում, որովհետեւ խղճմիտ ու վիճաբանութեան հետ գործ ունեցած մարդը կը դժուարանայ նոյնիսկ

պատկերացնել, թէ տասնամեակներ շարունակ պրոֆ. Նիկոլայ Յարութիւնեանը, աչքը թղթին հպած, տեսողութեամբ ինչպէս է կարողացել գրադարձութեան ու տեխնիկական նկարագրութեան այս ծովանելիքը գլուխ բերել եւ ընթերցողին յանձնել այս՝ ծաւալով մեծագիր, բովանդակութեամբ ու ստուգելիութեամբ՝ կոթողական հրատարակութիւնը: Մեզանում կը գտնուե՞ն մարդիկ, որոնք շարունակեն Յակոբոս Տաշեանի «Ուրարտեան նախահայք-արձանագրութիւնք եւ մեկնութիւնք» գրաբար գրուած եւ յանիրաւի մոռացուած ուրարտագիտութեան պատմութիւնը (մինչեւ 20-ական թուականները)՝ դարի նուաճումներն ամփոփելով այս

ճշմարիտ «Դիւան»-երախտիքի ու Նիկոլայ Յարութիւնեան-Երախտաւորի արժանաւոր գնահատութեամբ: Խորենացիով սկսուած ուրարտական արձանագրութիւնների յարուցած հետաքրքրութիւնը մեր օրերում աւարտում է Գիտութիւնների ակադեմիայի Արեւելագիտութեան ինստիտուտի «Դիւան ուրարտական սեպագիր արձանագրութիւնների» հրատարակութեամբ: Յուսանք, որ այս «Դիւանի» վրայ բարձրացող ապագայ որեւէ հիմնարար աշխատութիւն ձօնուած կը լինի մեր ամենատես Պատմահօր յիշատակին: Յուսանք եւ սպասենք: «Բանք սպառին եւ գործք թագաւորեն»: